

FŐSZERKESZTŐ: DÖVÉNYI ZOLTÁN:
A KÁRPÁT-MEDENCE FÖLDRAJZA.
AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST, 2012.
SZŐKE VIKTÓRIA

A Kárpát-medence földrajza című kézikönyv az Akadémiai kézikönyvek sorozat újabb földrajztudománnyal foglalkozó köteteként látott napvilágot. Ezzel a 2010-ben szintén az Akadémiai kiadó sorozatában megjelent *Világföldrajz* című „elődjét” követi, amely a földrajz egészét és tágabb összefüggéseit vizsgálja. Ezzel szemben jelen könyv a Kárpát-medence földrajzát mutatja be, annak teljességében és komplexitásában.

A Kárpát-medence földrajzának kutatása hosszú múltra tekint vissza: számos neves földrajztudós foglalkozott „Európa legnagyobb [...], legegységesebb és legrszabályosabb felépítésű medencerendszer[é]”-vel (247. o.). A történelmi események és a politikai változások (például a török hódoltság, a földrajzi felfedezések, a háborúk és békeszerződések) befolyásolták a Kárpát-medence földrajzának kutatását. A 20. században *Prinç Gyulának* (1914, 1926, 1942) és *Cholnoky Jenőnek* (1929, 1937) is jelent meg *Magyarország földrajza* címmel munkája, melyekben Magyarország földrajzát írják le, azonban ők Magyarországon a történelmi országterületet, azaz az egész Kárpát-medencét értették. 1947-ben született *A Kárpát-medence földrajza* című kötet, melyben *Bulla Béla és Mendöl Tibor* (1947) – az addigi ismeretek háttérében – a Kárpát-medence természeti földrajzát, emberföldrajzát, és a terület tájait írják le.

A földrajztudomány – mind módszereiben, mind a kutatásra használt eszközökben – természetesen az 1940-es évek óta sokat változott. Az új eszközök, új módszerek és trendek új eredményeket hoznak, a korábbi eredményeket relativizálják, esetleg revidéálják. Ami 1947-ben igaz volt: „[...] tudományunk szempontjaiban is, módszereiben is, tárgyi ismereteiben is igen gyakran megújul: néhány év kikapcsolódás már avult szemléletet jelent” (*Bulla – Mendöl 1947: V*), ma sokszorosan helytálló. Ezért sajnálatos, hogy 1947 és 2012 között Kárpát-medence földrajzára vonatkozó komplex munkák nem jelentek meg; többnyire politikai okok miatt. A 2003 óta *Horváth Gyula* (2003-) sorozatszerkesztő munkája (*A Kárpát-medence régiói*) eredményeként megjelent Kárpát-medence egyes régióit ismertető 12 kötetes sorozat valamelyest tompított a Kárpát-medencével foglalkozó irodalom hiányosságán, – azonban a rést csak jelen, 2012-ben, 65 év után megjelent kötet töltötte be.

A Kárpát-medence földrajza című terjedelmes kötet több mint 70 hazai és határon túli szerző munkájának eredménye. A népes szerzőtábor biztosítja, hogy a kötet különböző nézőpontokból, a legújabb kutatási eredményeket felhasználva tárja elénk tágabb hazánk geográfiai tudásanyagát. A „sokszerzős” szerkesztésnek természetesen előnye és hátrány is van: 70 szerző esetében nem biztosítható az egységes nyelvi-szakmai színvonal, és az átfedések is elkerülhetetlenek. Előny viszont a sokszínűség, és az a

szerteágazó tudásanyag, aminek az eredményeként az olvasó a Kárpát-medencét annak komplexitásában, a lehető legsokoldalúbban ismerheti meg.

A könyv négy nagy fejezetre tagolódik. Az 1. *fejezet* bevezető jellegű – a Kárpát-medence kutatásának rövid, kronologikus összefoglalóját, illetve térképi ábrázolásának történetét mutatja be. A térképi ábrázolás történeti leírás mellett a különböző tematikus térképekre is kitér.

A tudományismereti fejezetet követi a természeti viszonyokat tárgyaló 2. *fejezet*. A természetföldrajzi bemutatás időrendben történik: a földtörténeti múltba régebben történt eseményektől haladunk napjaink felé. A Kárpát-medence földtörténetének és geológiájának leírásával kezdődik, hiszen ezen ismeretekkel érthetőek meg a terület ásványkincsi adottságai, vízrajza, éghajlata; majd ezen információk ismeretében a táj biogeográfiája és talajföldrajza. A képet a geomorfológia teszi teljessé, a jelenkori felszínfejlődés bemutatásával, a természeti értékek, a veszélyek, valamint a különböző szennyezések hatásaival. Földrajzi művekben egy táj geomorfológiáját általában a földtant követően szoktuk tárgyalni – e kötetben azonban a Kárpát-medence természetföldrajzi bemutatásában hátrébb kapott helyet. Mivel az alfejezet a jelenkori felszíni viszonyokat is leírja – melyek alakulására hatással van a vízhálózat, az éghajlati tényezők és az antropogén hatás is – így a döntés érthető; továbbá a geomorfológia kapcsolódási pontot jelent a medence természeti értékeit és veszélyeit vizsgáló alfejezethez is.

A természetföldrajzi bemutatást követően a 3. *fejezetben* a társadalmi és gazdasági viszonyok kerülnek tárgyalásra. A társadalomföldrajzi fejezet történelmi áttekintéssel kezdődik: olyan összefüggéseket ismerhetünk meg, amelyek magyarázatot adnak a Kárpát-medence jelenlegi társadalmi-politikai és gazdasági szerkezetére. A Kárpát-medence népességföldrajzának leírása történetileg a római korig nyúlik vissza, majd a történelmi kronológiát követve jutunk el napjainkig. A népességföldrajzi kutatások céljára megbízható adatokat a népszámlálások szolgáltatnak. A korábbi időkből például becslések, adóösszeírások adatai állnak rendelkezésre, amelyek alapján a népszámlálások előtti népességszám-változások is jól bemutathatóak – így az alfejezet szerzői összefüggéseiben tudják bemutatni a változásokat és azok okait.

A Kárpát-medence településföldrajzi szerkezetét szintén történelmi perspektívában ismerjük meg: a honfoglalás előtti időktől jutunk el napjainkig, nyomon követhetve, hogyan változott a medence településállománya, településszerkezete és településhálózata, elemezve, milyen hatást gyakoroltak rá a természetföldrajzi tényezők és a történelem eseményei – vagy éppen a politikai döntések. Az urbanizációs folyamat dinamikája mellett külön hangsúllyal tárgyalja a kötet a határon túli területek településszerkezetében bekövetkező változásokat. A településföldrajzi fejezetet gazdaságföldrajzi áttekintés követi: az élelmiszergazdaság (mezőgazdaság) és az ipar történeti, majd ágazatonkénti bemutatása, a mai Magyarországról a határon túli területek felé haladva. A hagyományos gazdasági felosztás szerint a szolgáltató szektornak és a kutatás-fejlesztésnek is szerepelnie kellene az alfejezetben, azonban ezen ágazatok kidolgozása nem került be a kötet ezen részébe – vélhetően az ágazatok túlzott heterogenitása mi-

att. A szolgáltató szektor a 4. fejezetben, valamennyi régiónál leírásra kerül. Helyt kap azonban a 3. fejezetben a Kárpát-medence közlekedése: az egyes közlekedési módok mellett a medence közlekedési helyzetét, továbbá a távközlés összefüggérendszerét is leírják a szerzők. A medence turizmusát is teljes komplexitásában ismerhetjük meg, külön részletezve a medencére jellemző turizmustípusok jellemzőit. Az utolsó alfejezet a Kárpát-medence közigazgatási és regionális térfelosztását írja le történelmi és politikai folyamatok tükrében, külön tárgyalva az 1990 előtti és utáni időszakot.

A Kárpát-medence egyes régióit külön mutatja be a 4. fejezet. Az egyes régiók meghatározása a Kárpát-medencében számos szempont alapján történhet: természeti, társadalmi, gazdasági, közigazgatási tényezőket figyelembe véve. A szerzők – ahogy az már az Előszóban leírásra kerül – a természeti alapon történő térfelosztást választották, úgy hogy az összhangban legyen a társadalmi-gazdasági térszerkezettel. Ennek eredményeként a Dunántúl, Kelet-Magyarország, Felvidék/Szlovákia, Kárpátalja, Erdély, Vajdaság, Pannon-Horvátország, Órvidék és Muravidék, valamint Budapest került leírásra. A kilenc régió bemutatásánál – mivel az egyes régiókat más-más szerzőcsoport készítette – nem követnek egységes szempontrendszert, azonban a logikai felépítésük hasonló, így nem okoz nehézséget az egyes régiók „összehasonlítása” – a részletes természetföldrajzi leírást követi az adott régió társadalomföldrajzi, majd gazdaságföldrajzi bemutatása. A régiók heterogenitása indokolja, hogy a szerzőcsoportok az adott régióra jellemző sajátosságokat sok esetben kiemelik, azaz külön alfejezetben mutatják be. Heterogénebb régiók esetén, annak tájait/területi egységeit a szerzők külön-külön mutatják be: nagyon eltérő tájak esetén nem lett volna célszerű azokat egy egységként kezelni, hiszen azok meglehetősen különböző természeti, társadalmi illetve gazdasági sajátosságokkal rendelkeznek.

A kötet „végtelen mennyiségű” információt tartalmaz, amely információhalmazban az eligazítást nagyban segíti a kötet végén elhelyezett, részletesen, jól kidolgozott Földrajzinév-mutató és Tárgymutató. A mutatók azért is hasznosak, mert a könyv tartalomjegyzéke rendkívül hosszú (19 oldal) – de ugyanakkor részletes is. Hasznosabb lett volna talán – a könnyebb áttekinthetőség érdekében – a főbb fejezeteket a tartalomjegyzékbe tenni, majd a több alpontos alfejezeteket a főbb fejezetek elején egy részletező tartalomjegyzékbe megjeleníteni, mint például a *Kiefer Ferenc* főszerkesztése (2006) mellett kiadott *Magyar nyelv* című kötetben, mely szintén a sorozat része. A sorozatban később kiadott kötetek mind jelen kötethez hasonlóan, majd 20 oldalas nehezen áttekinthető tartalomjegyzékkel rendelkeznek, így ez valószínű a kiadó előírása lehetett – azonban ez sajnos nem könnyíti meg a terjedelmes kötet kezelhetőségét. A kötet borítójának belső oldalán található térképek nagyon praktikusak, s mindezek mellett látványosak, nagyot emelve a könyv – amúgy is elegáns – összképén. A magyar földrajzi szakirodalomban még nem elterjedt ugyan, azonban a recenziót készítő véleménye szerint hasznos lett volna a kötet végén a szerzőket külön feltüntetni (név, beosztás, elérhetőség) – így a tudományág „szereplőit” kevésbé ismerő, „laikus” olvasó is jobban átlátná, miért adott szerző jegyzi az adott alfejezetet. A recenzió nem tesz említést a kötethez tartozó virtuális mellékletéről, mert az a kiadó honlapján a recenzió elkészültkor (2013. február) még nem elérhető.

A kötet előszavában is olvashatjuk, hogy nem volt lehetőség a kötet színes kiadására; ennek ellenére a könyvben szereplő ábrák látványosak, jól értelmezhetőek, melyek a szerzőket és a szerkesztőket egyaránt dicsérik. Az egyszerre szintetizáló és analízáló kötet összességében logikus, jó felépítésű mű. A szemléletmód „top-down”, vagyis a nagyobb részekről haladunk a kisebb egységek felé. A mű minden szempontból hiánypótló: tágabb hazánk komplex természeti-társadalmi-történelmi összefüggérendszerének bemutatásával, az okok és indokok feltárásával a földrajztudomány több évtizede adósa a magyar olvasóközönségnek.

A könyvet – a földrajz iránt mélyebben érdeklődő – laikusoknak és szakembereknek egyaránt ajánljuk. A laikusok megismerhetik, mely természeti és társadalmi tényezők formálták és formálják mindennapjainkat, illetve rábredhetnek, hogy minden mindennel összefügg – az utóbbi évmilliárdok és az utóbbi évtizedek együtt határozzák meg jelenünket és jövőnket. Kutatók és (leendő) geográfusok tananyagként és „szemnyitogatóként” forgathatják a kötetet: a könyvet olvasva láthatjuk, mennyi mindent tudunk már a Kárpát-medencéről; ugyanakkor egyszerre világossá válik az is, hogy számos olyan területe van közvetlen környezetünknek is, amelyet kutatni, amelyben összefüggéseket felfedezni érdemes. A recenzens reméli, hogy a kötet éppúgy irányadó lesz a (közel)jövő kutatásai számára, mind „a Bulla-Mendől” volt 1947-ben – és az azt követő 65 évben.

A recenzió írása közben érkezett a szomorú hír, hogy Tóth József Professzor Úr, a Világföldrajz című kötet főszerkesztője, jelen kötet egyik szerzőtársa, számos társadalomföldrajzi publikáció szerzője elhunyt. Prof. Dr. Tóth József a PTE Természettudományi Karának dékánja (1994-1997), a PTE rektora (1997-2003), a Földtudományok Doktori Iskola megalapítója. Tanárunk volt, aki egyengette utunkat, alakította szemléletünket, hogy jó geográfusok lehessünk: ne csak műveljük, hanem értsük is a geográfiát – komplexitásában és összefüggéseiben –, s az általa oly sokat emlegetett tér és idő dimenziójában. A geográfia iránti tiszteletét, szeretetét, csodálatát átadta nekünk is. Tanított és szemléletet is alakított – a legtöbbet adta ezzel, amit egy tanár a diákjainak útravalóul adhat.